

DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.14>

УДК 351

Клюцевський Володимир Іванович

керівник апарату Херсонської обласної державної адміністрації,
доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Херсонського національного технічного університету (за сумісництвом),
кандидат наук з державного управління

ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО: ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

В статті проаналізовано зарубіжний досвід електронного судочинства та шляхи впровадження цієї системи в нашій країні сьогодні, відтак, у 2107 році Верховна Рада прийняла процедурну реформу, згідно з якою в Україні запроваджується Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (UJITS). Це, зокрема, забезпечити обмін документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками процесу, між самими сторонами, а також запис процесу та участь у засіданні за допомогою відеоконференції.

Електронна система суду поки невідома. Вирішення цього питання потребує не лише кадрових, матеріальних та фінансових ресурсів, а, перш за все, законодавчого регулювання. На це парламентарі повинні звернути увагу при продовженні судової реформи. Можливо, реально оцінивши можливості технічних змін, необхідно переглянути етапи впровадження UJITS та чітко визначити зони відповідальності установ, які беруть участь у цьому процесі.

Вивчено електронну судову систему та врегулювання цього питання, матеріальних та фінансових ресурсів, електронної судової системи.

Досліджено, що до переваг слід віднести і той факт, що зараз немає необхідності посвідчувати копії документів. Це можна зробити за допомогою електронного підпису. Дійсно, у випадку, якщо адвокат посвідчує будь-який документ після подання до суду, він бере на себе відповідальність за його точність.

Практика електронних позовів широко поширена в судових системах зарубіжних країн: США, Канади, Великобританії, Італії, Німеччини тощо.

В Україні вже успішно працює система електронного обміну документами між судом та учасниками судового розгляду - Електронний суд. Основна мета цієї електронної системи - надання можливості надсилати документи, підписані електронним підписом, до будь-якого суду країни. Іншими словами, Електронний суд спростить взаємодію між громадянами та судами.

Зазначено, що перехід від застарілого документального провадження до електронного не лише дозволить замінити паперові процедури та полегшить доступ громадян до правосуддя, але й допоможе зробити правосуддя більш прозорим та менш корумпованим.

Міжнародний досвід показує, що використання електронних технологій в електронному позові сприяє оперативній діяльності судової влади, спрощує обмін інформацією між судами, учасниками процесу, а також іншими органами.

Ключові слова: електронний суд, електронне судочинство, Єдина судова

інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), електронний документообіг, електронні довірчі послуги.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Як відомо, 2107 року Верховна Рада ухвалила процесуальну реформу, відповідно до якої в Україні впроваджується Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) [1]. Вона, зокрема, забезпечуватиме обмін документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками процесу, між самими сторонами, а також фіксування процесу й участь у засіданні в режимі відеоконференції [2].

Законодавцем передбачено, що адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітражні керівники, судові експерти, державні органи, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання державного та комунального секторів економіки мусять зареєструвати в цій системі свої офіційні електронні адреси. Для інших осіб така реєстрація є добровільною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі окремі питання електронного судочинства досліджували такі вчені, як Б. Заплотинський [3], С. Ємельянов, В. Якутко, Н. Логинова [4], О. Бринцев [5] та інші. Разом із тим нині особливої актуальності набуває питання запровадження ЄСІТС як результату формування електронного судочинства в Україні, однак наукових досліджень, присвячених цьому питанню, бракує.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Система «Електронний суд», яка мала була запрацювати ще 1 березня 2019 року, залишається досі недостатньо поширеною. Урегулювання цього питання потребує не лише кадрових, матеріальних і фінансових ресурсів, але й, насамперед, законодавчого унормування. Саме на це слід звернути увагу парламентарям при продовженні судової реформи. Можливо, реально оцінивши можливості технічних змін, слід переглянути етапи впровадження

ЄСІТС і чітко визначити зони відповідальності залучених у цей процес установ та організацій.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду щодо систем електронного судочинства та шляхів упровадження цих систем у нашій країні.

Виклад основного матеріалу. Юристи-практики щодня мають справу з поданням документів до суду: це оформлення та друк процесуальних документів, засвідчення копій доказів, підшивка документів на «чотири дірки», поїздки до суду, години черг у канцеляріях – і все для того, щоб подати лише один документ. Такий документарний застарілий підхід потребує значних витрат часу та ресурсів [6].

Україна поступово відходить від застарілих систем судочинства, що відстають від світового технологічного розвитку. На сьогодні відбуваються перші спроби втілити досвід закордонних країн, перейшовши від паперового судочинства до ефективнішого – електронного.

З очевидних плюсів запровадження ЄСІТС можна назвати такі:

- економія часу (якщо адвокат є представником у справі, яка вирішується судом іншої області, то йому буде зручніше надіслати потрібний документ в електронному варіанті, ніж витратити час на поїздку);
- мобільність роботи з документами (швидкий доступ до матеріалів справи у зручний час);
- економія коштів (можливість роботи із процесуальними документами у справах, учасником яких є особа, яка бажає отримати чи подати документ, без виїзду до конкретного суду);
- утвердження принципів доступності та відкритості правосуддя (надіслати чи переглянути документ зможе кожен учасник процесу, який пройшов процедуру реєстрації в системі та використовує електронну ідентифікацію та електронний підпис (до 2017 року – особистий електронний цифровий підпис) тощо.

Безперечно, до переваг варто віднести й те, що тепер немає потреби засвідчувати копії документів, якщо вони засвідчені особистим чи офіційним електронним підписом. Адже в разі засвідчення особою будь-якого документа при поданні до суду вона бере на себе відповідальність за його достовірність. Безпосередня перевірка доказів судом, як це відбувалося раніше, може бути здійснена в судовому засіданні. Власне, саме там і має бути встановлена достовірність поданого доказу, якщо в учасників справи або ж самого суду виникнуть відповідні питання.

Практика електронного судочинства поширена в межах судових систем США, Канади, Великої Британії, Італії, Німеччини та ін. Так, у США успішно функціонує електронна судова система з вільним доступом – Public Access to Court Electronic Records (PACER) [7]. За допомогою цієї системи можна отримувати інформацію про судовий документ, ознайомлюватися з реєстром прийнятих заяв, вивчати перебіг розгляду справи та історію ухвалених рішень, а також переглядати календар призначених засідань. Для подання документів до судів використовується додаток CM/ECF3 у вигляді особистого кабінету, доступ до якого надається за виданим державою паролем, а всі документи мають бути надіслані в pdf-форматі.

У Канаді за заявою сторони процесу суд може ухвалити рішення про проведення електронного судочинства. При цьому самі сторони мають зазначити, як краще провести засідання та які при цьому використовувати технології. Безпаперова система судочинства поширена в канадських судах усіх інстанцій і передбачає використання онлайн-подання документів, електронний доступ до судових протоколів, розкриття інформації та використання сучасних інформаційних технологій у залі судового засідання.

Серед країн із континентальною (не англосаксонською) правовою системою, зокрема в Україні, найбільш вірцевим є електронне судочинство Німеччини. Зокрема, подання документів, їх оброблення та навіть винесення (оприлюднення) судового рішення відбуваються в електронному форматі.

Крім того, за допомогою платного особистого кабінету є можливість у письмовій формі вступати в дискусії з опонентом й оспорювати надані ним документи.

В Україні з 2013 року вже успішно функціонує система обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу – «Електронний суд». У всіх місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції запроваджено порядок обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу щодо надсилання судом таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді паралельно з документами у паперовому вигляді [8], проте у повному вигляді цей порядок запроваджено тільки у 15 судах загальної юрисдикції (2013 р.) [9]. Основна мета цієї електронної інформаційної системи – надати змогу надсилати до будь-якого суду країни документи, підписані електронним підписом. Інакше кажучи, ця система надасть можливість спростити взаємодію між учасниками судового процесу, кримінального провадження процесуальних документів в електронному вигляді паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства [10].

Створенням і впровадженням системи електронного судочинства, зокрема й підсистеми «Електронний суд», займаються Державна судова адміністрація України та державне підприємство «Інформаційні судові системи» через розроблення нормативно-правового та програмного забезпечення відповідних інформаційних процесів. Так, затверджено Тимчасовий регламент надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження [11] та інформаційну систему «Єдиний державний реєстр судових рішень» [12].

На сьогодні жодним законом України не передбачено існування такого програмного продукту, як «Електронний суд» єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Тому обіцянки відвідувачам судів про

спрощення їх спілкування із судами за допомогою засобів сучасних інформаційних технологій поки що нездійсненні.

Натомість розпочата масштабна робота щодо тестування програмного забезпечення призводить до негативних наслідків у роботі судів. Щодня витрачаються для цього людські ресурси, час і кошти, при цьому від користувачів постійно надходять нарікання на відсутність нормативного врегулювання, постійну зміну технічних процедур, недоліки в роботі програмного забезпечення. Кожен наступний крок до використання електронного судочинства вимагає змін в організації діловодства суду, залучення нових фахівців, організації додаткових робочих місць тощо.

Уже з початком тестування «Електронного суду» було змінено встановлений раніше рух електронного документу в системі діловодства, і постало питання ідентифікації підписанта процесуального документа. Мова йде про те, що відтепер підпис позивача на позові до суду губиться в прямому сенсі цього слова. Перевірити підпис заявника під час отримання не можливо, адже до суду «електронний» позов надходить з електронним підписом фахівця єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, який, звісно, не є позивачем у справі. У той же час направлення електронних документів електронною поштою з індивідуальним електронним підписом сторони заборонено листом Державної судової адміністрації України «Про тестування підсистеми «Електронний суд» [13]. У подальшому така рекомендація викликала суперечності в організації діловодства судів.

Важливо відзначити, що Верховний Суд у тестуванні участі не бере, однак намагається замінити нормативний вакуум рішеннями в конкретних справах. Верховний Суд не розрізняє «транспорт» спрямування електронних позовів і на заборону ДСА України не зважає, фактично стверджуючи потребу приймати в роботу все, що надходить в електронному вигляді.

На сьогодні слід констатувати, що підсистема «Електронний суд» не має під собою ні технічного, ні нормативного підґрунтя. Серед користувачів

та й, певно, серед розробників немає цілісного уявлення про її майбутнє, про склад підсистем, модулів, про функції та принципи роботи, про взаємодію окремих частин і підсистем.

При впровадженні найновітніших технологій у судовій владі слід розуміти, що первинним у судочинстві є Конституція України та процесуальний закон. Будь-які відступи від керівних положень цих документів роблять судочинство слабким перед критикою широкого кола громадськості. Намагаючись примусити суддю діяти всупереч чинному процесуальному закону в такій прогресивній справі, як упровадження електронного документообігу чи взагалі запровадження електронного судочинства, чи можна бути впевненим, що той самий закон не буде знехтуваним і в менш прогресивних справах?

У кінцевому рахунку електронне судочинство має бути не просто ще одним додатком у смартфоні поряд з іграшками, а дієвим інструментом – частиною системи правосуддя. Тому і ставлення розробників до впровадження електронної системи має бути серйозним і відповідальним, викликати довіру, а не занепокоєння [8].

Гарантією успішної роботи суду є професіоналізм та ефективність діяльності його працівників. При цьому для якісного обслуговування учасників судового процесу та відвідувачів суду автентичні методи оброблення інформації себе не зовсім виправдовують [14]. Звісно, що всім прогресивним судам потрібно мати доступ до сучасних інформаційних ресурсів, щоб скоротити витрати часу на виконання поставлених завдань, пов'язаних із наданням судово-адміністративних послуг громадянам.

Після початку роботи електронної системи судочинства громадяни отримають новий рівень сервісу. Адже для звернення до суду достатньо буде заповнити відповідні форми та підписати позов електронним підписом. Автоматизований розподіл здійснюватиметься модулем автоматизованого розподілу, а для ознайомлення з матеріалами справи та іншою інформацією

про її рух достатньо буде відкрити особистий кабінет. Взяти участь у засіданні можна буде з будь-якого зручного місця, яке обладнане належним чином.

Запровадження ЄСІТС надасть можливість постійного доступу до всіх матеріалів справи, (а не лише судових рішень), скоротить час на пересилання документів, що буде сприяти зміненню або відсутності затримок, пов'язаних із пересиланням справи між судами різних інстанцій, дозволить брати участь в режимі відеоконференції без відвідування суду, автоматично направляти накази до Єдиного державного реєстру виконавчих документів.

Позовні заяви та інші документи, що подаються до суду, підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі в день надходження документів. Потреба пересилання справи між судами різних інстанцій зникає. Забезпечується обмін документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між самими учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу й участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд надсилає судові рішення, судові повістки, судові повістки-повідомлення та інші процесуальні документи учасникам судового процесу на їхні офіційні електронні адреси.

Особам, які зареєстрували офіційні електронні адреси в ЄСІТС, суд надсилає будь-які документи у справах, у яких такі особи беруть участь, винятково в електронній формі через направлення їх на офіційні електронні адреси. Реєстрація в ЄСІТС не позбавляє права на подання документів до суду в паперовій формі.

Суд розглядає матеріали судової справи в електронній формі. Процесуальні та інші документи й докази в паперовій формі не пізніше трьох днів із дня надходження їх до суду переводяться в електронну форму та долучаються до матеріалів електронної судової справи.

Подані до відповідного органу паперові документи зберігаються в додатку до електронної справи. Документи й докази в паперовій формі зберігаються в додатку до справи в суді першої інстанції та за потреби можуть бути оглянуті учасниками справи чи судом першої інстанції або витребувані судом апеляційної чи касаційної інстанції після надходження до них відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

Спільне використання систем електронного документообігу та паперових носіїв дозволяє систематизувати й поєднувати інформацію, здійснювати необхідний аналіз і швидко готувати статистичні звіти.

Тож системи електронного діловодства й документообігу сприяють створенню нової організаційної культури в судових органах, роблячи роботу працівників апарату суду більш ефективною, цікавою і значущою.

Важливою перевагою використання електронного документообігу є оперативність у роботі з документами та надійність зберігання, тобто всі скановані документи з часом не псуються, а їхні користувальницькі якості не погіршуються, і вони можуть зберігатися практично вічно.

Варто зауважити, що запровадження електронного документообігу та ЄСІТС загалом є важливим етапом у формуванні сучасного та ефективного судочинства.

Висновки з даного дослідження. Підводячи підсумки, слід зазначити, що перехід від застарілого документарного судочинства до електронного не лише дасть змогу замінити паперову рутину та полегшити доступ громадян до правосуддя, але також сприятиме тому, щоб зробити правосуддя більш прозорим, менш корумпованим і, як наслідок, більш справедливим та ефективним.

Міжнародний досвід засвідчує, що застосування електронних технологій у судочинстві сприяє оперативнішій діяльності судових органів, спрощує обмін інформацією між судами, учасниками процесу, а також іншими органами.

Перспективи подальших розвідок. Запровадження електронної системи судочинства дасть змогу уникнути пропусчення строку позовної давності за рахунок можливого надсилання документа «в останню хвилину» строку з огляду на часові витрати, оперативного доступу учасників процесу до матеріалів справи при терміновій необхідності, унеможливить затягування судового процесу через тривале передання матеріалів справи з одного суду до іншого, потребу засвідчення копій документів, а також нераціональне використання значної кількості паперу.

Проте, незважаючи на можливість подання документів в електронному вигляді, подання паперового варіанта документів так і не було скасовано. Оскільки діловодство в судовій системі України ще не повністю перейшло на електронний режим, відчуті всю перевагу й ефективність цієї системи можна буде лише після повної відмови від паперового вигляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>
2. Стаття 15-1. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система. URL: https://protocol.ua/ua/pro_sudoustriy_i_status_suddiv_stattya_15_1/
3. Заплотинський Б.А. Електронне судочинство. Конспект лекцій. Кафедра менеджменту та інформаційних технологій КІВтаП НУ «ОЮА», 2018. 84 с.
4. Емельянов С. Л. Информационные технологии в юриспруденции: Уч. Пособие. Емельянов С. Л. Одеса: Фенікс, 2007. 266 с.
5. Бринцев О. В. Електронний суд в Україні. Досвід і перспективи. Монографія. Х. Право, 2016. 72 с.
6. Трут Д. Переваги електронного судочинства. Ідемо в ногу з часом! URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009834
7. Public Access to Court Electronic Records (PACER). URL: <https://www.pacer.gov/>
8. Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу : наказ Державної судової адміністрації України від 31 травня 2013 року № 72. URL: https://oda.court.gov.ua/sud1590/gromadyanam/ecourt/nakaz_dsa_72
9. Надсилання процесуальних документів електронною поштою учасникам судового процесу. Державна судова адміністрація України. URL: <https://court.gov.ua/emailec>
10. Арсірій Р. "Електронне судочинство має бути не просто ще одним додатком у смартфоні поряд з іграшками, а дієвим інструментом — частиною системи правосуддя". URL: <http://oask.gov.ua/node/4214>

11. Тимчасовий регламент надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження : наказ Державної судової адміністрації України від 07 листопада 2016 року № 227. URL: [https://dsa.court.gov.ua/userfiles/227\(1\).pdf](https://dsa.court.gov.ua/userfiles/227(1).pdf)
12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>
13. «Про тестування підсистеми «Електронний суд»: лист ДСА України №15-27366/18 від 22.12.2018 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SA18182.html
14. Запровадження ЄСІТС у суді – крок у майбутнє. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zaprovadzhennya-esits-u-sudi--krok-u-maybutne.html>

ANNOTATION

Kliutsevskiy Volodymyr. Head of the Kherson Regional State Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government Kherson National Technical University (in combination), Candidate of Sciences in Public Administration

ELECTRONIC LAWSUIT: WAYS OF IMPLEMENTATION AND FOREIGN EXPERIENCE

In 2107, the Verkhovna Rada adopted a procedural reform, according to which the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS) is introduced in Ukraine. It, in particular, to ensure the exchange of documents in electronic form between the courts, between the court and the participants in the process, between the parties themselves, as well as recording the process and participating in the meeting via videoconference.

The electronic court system is still unknown. The settlement of this issue requires not only personnel, material and financial resources, but, above all, legislative regulation. This is what parliamentarians should pay attention to when continuing judicial reform. Perhaps, having realistically assessed the possibilities of technical changes, it is necessary to review the stages of the introduction of the UJITS and clearly define the areas of responsibility of the institutions involved in this process.

The purpose of the article is to analyze foreign experience in electronic lawsuit and ways to introduce this system in our country today.

Our task was to study the Electronic Court System and the settlement of this issue requires, material and financial resources, electronic court system.

Ukraine is gradually moving away from outdated judicial systems, lagging behind global technological development. Today, the first attempts are being made to embody the experience of foreign countries, moving from paper proceedings to more efficient – electronic.

Undoubtedly, the advantages should also include the fact that now there is no need to certify copies of documents. This can be done with an electronic signature. Indeed, in the event that the lawyer certifies any document upon submission to the court, he assumes responsibility for its accuracy.

The practice of electronic lawsuit is widespread within the judicial systems of foreign countries: USA, Canada, Great Britain, Italy, Germany, etc.

In Ukraine, the electronic document exchange system between the court and participants in the trial - the Electronic Court - is already successfully operating. The main purpose of this electronic system is to provide the ability to send documents signed by electronic signature to any court of the country. In other words, the Electronic Court will simplify the interaction between citizens and courts.

Today, no law of Ukraine provides for the existence of such a software product as the Electronic Court of the Unified Judicial Information and Telecommunication System. Therefore, promises to visitors to ships to simplify their communication with courts using e-court are empty words.

Today it should be noted that the so-called “Electronic Court” subsystem has no technical or regulatory basis. Among users and, probably, among developers, there is no holistic view of its future, about the composition of subsystems, modules, about functions and principles of work, about the interaction of individual parts and subsystems.

Summing up, it should be noted that the transition from outdated documentary proceedings to electronic will not only allow replacing paper routines

and facilitate citizens' access to justice, but will also help make justice more transparent and less corrupt.

International experience shows that the use of electronic technologies in electronic lawsuit contributes to the operational activities of the judiciary, simplifies the exchange of information between courts, participants in the process, as well as other bodies.

The introduction of an electronic court system will avoid missing the statute of limitations due to the possible sending of a document at the last minute of the term, taking into account the time costs, operational access of the participants to the case materials in case of urgent need. It will make it impossible to drag out the lawsuit due to the lengthy transfer of case files from one court to another, the need to certify copies of documents, and the irrational use of a significant amount of paper.

Key words: electronic court, electronic justice, Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), electronic document management, electronic trust services.

References:

1. Pro vnesennya zmin do Hospodars'koho protsesual'noho kodeksu Ukrainy, Tsyvil'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017 r. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.

2. Stattya 15-1. Yedyna sudova informatsiyno-telekomunikatsiyna systema. URL: https://protocol.ua/ua/pro_sudoustriy_i_status_suddiv_stattya_15_1/.

3. Zplotyns'kyy B.A. Elektronne sudochynstvo. Konspekt lektsiy. Kafedra menedzhmentu ta informatsiynykh tekhnolohiy KIIVtaP NU "OYUA", 2018. 84 s.

4. Emel'yanov S. L. Ynformatsyonnye tekhnolohyy v yurysprudentsyy: Uch. Posobyе. Emel'yanov S. L. Odesa: Feniks, 2007. 266 s.
5. Bryntsev O. V. Elektronnyy sud v Ukrayini. Dosvid i perspektyvy. Monohrafiya. KH. Pravo, 2016. 72 s.
6. Trut D. Perevahy elektronnoho sudochynstva. Idemo v nohu z chasom! URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009834.
7. Public Access to Court Electronic Records (PACER). URL: <https://www.pacer.gov/>
8. Pro realizatsiyu proektu shchodo obminu elektronnykh dokumentamy mizh sudom ta uchashnykamy sudovoho protsesu: nakaz Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi Ukrayiny vid 31 travnya 2013 roku № 72. URL: https://oda.court.gov.ua/sud1590/gromadyanam/ecourt/nakaz_dsa_72
9. Nadsylannya protsesual'nykh dokumentiv elektronnoyu poshtoyu uchashnykam sudovoho protsesu. Derzhavna sudova administratsiya Ukrayiny. URL: <https://court.gov.ua/emailec>
10. Arsiriy R. "Elektronne sudochynstvo maye buty ne prosto shche odnym dodatkom u smartfoni porjad z ihrashkamy, a diyevym instrumentom – chastynoyu systemy pravosuddya". URL: <http://oask.gov.ua/node/4214>
11. Tymchasovyy rehlament nadsylannya sudom elektronnykh dokumentiv uchashnykam sudovoho protsesu, kryminal'noho provadzhennya: nakaz Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi Ukrayiny vid 07 lystopada 2016 roku № 227. URL: [https://dsa.court.gov.ua/userfiles/227\(1\).pdf](https://dsa.court.gov.ua/userfiles/227(1).pdf)
12. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>
13. «Pro testuvannya pidsystemy «Elektronnyy sud»: lyst DSA Ukrayiny №15-27366/18 vid 22.12.2018 r. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SA18182.html

14. Zaprovadzhennya YESIT·S u sudi – krok u maybutnye. URL:
<http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zaprovadzhennya-esits-u-sudi--krok-u-maybutne.html>